

ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΕΣ 3

Ποιητές και Μουσικοί της Αρχαίας Ερμιόνης

ΓΙΑΝΝΗΣ Μ. ΣΠΕΤΣΙΩΤΗΣ – ΤΖΕΝΗ Δ. ΝΤΕΣΤΑΚΟΥ

Αθήνα 2022

- Γιάννης Μ. Σπετσιώτης - Τζένη Δ. Ντεστάκου
Ποιητές και Μουσικοί της Αρχαίας Ερμιόνης
- Επικοινωνία: 694 4594 954
e-mail: edestakou@yahoo.gr
- Εκτύπωση: **Digital Printing Centre**
Πατούσα 3, 106 81 Αθήνα
τηλ.: 210 3300430
e-mail: **digitprintcentre@hotmail.com**

Αθήνα, 2022

ISBN: 978-618-85629-7-4

Περιεχόμενα

7	Εισαγωγή
10	Διάλογος με τον σοφό ποιητή και μουσικό Λάσο
32	Επικλής
33	Κηκίδης
	Κυδίας
34	Θεόπομπος
35	Ευάγης ο Υδρεάτης
	Πυθοκλής και Παντοκλής
37	Σημειώσεις
43	Φωτογραφίες
45	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
	Πηγές - Λεξικά – Βιβλία

Εισαγωγή

Το καλοκαίρι του 1984 καλεσμένος του Ερμιονικού Συνδέσμου έδωσα την πρώτη μου διάλεξη στην πρόσφατα ανακαινισμένη αίθουσα του «Καποδιστριακού Σχολείου» στην Ερμιόνη με θέμα «Ο ποιητής και μουσικός Λάσος ο Ερμιονεύς».¹

Στη διάρκεια της προβλήθηκαν φωτεινές εικόνες από σχετικά ευρήματα της Μουσικής των Αρχαίων Ελλήνων, όπως μουσικά όργανα, μουσική, γραφή, αγγεία με παραστάσεις από μουσικούς αγώνες κ.α.

Η επιλογή του θέματος έγινε με την προτροπή του αείμνηστου Προέδρου του Ερμιονικού Συνδέσμου Απόστολου Γκάτσου, ο οποίος γνώριζε τα μουσικά μου ενδιαφέροντα και τις μουσικολογικές μου αναζητήσεις.

Γεγονός, όμως, είναι πως το όνομα του Λάσου, μουσικού και ποιητή της Αρχαίας Ελλάδας από την Ερμιόνη, πάντοτε «τραβούσε» την προσοχή μου και ήταν στο επίκεντρο των ερευνών μου.

Βοηθώντας την προσπάθειά μου αυτή ο αείμνηστος Λίνος Μπενάκης, ευρυμαθέστατος και με μουσική παιδεία επιστήμονας, μου σύστησε τη διδακτορική διατριβή «LASO DI ERMIONE» του Ιταλού AURELIO DRIVITERA (1965), γραμμένη στα ιταλικά. Ωστόσο σε εκείνη την ομιλία μου απέφυγα τις πολλές μουσικές αναλύσεις που «επέβαλε» το θέμα, προκειμένου να είναι κατανοητή.

Το όνομα του μακρινού συμπολίτη μας, όπως και άλλες φορές έχω αναφέρει, είχε δοθεί στον πρώτο κινηματογράφο που λειτούργησε στην Ερμιόνη τα πρώτα χρόνια της 10/ετίας του '50 και έτσι δεν ήταν άγνωστο στον κόσμο της. Δόθηκε, επίσης, στον Πολιτιστικό Σύλλογο Νέων που συστάθηκε στην Ερμιόνη τον Δεκέμβριο του 1975. Μάλιστα μέχρι σήμερα σώζεται η πινακίδα «Λάσος» στους Στρατώνες, όπου στεγάζονταν το γραφείο του Συλλόγου.²

Ακόμη ο Λίνος Μπενάκης δημοσίευσε στην εφημερίδα Ερμιονική Ηχώ³ άρθρο με θέμα «Λάσος ο Ερμιονέας» προβάλλοντας την προσωπικότητα του ξακουστού μουσικού.

Οι μουσικές μου αναζητήσεις σχετικά με τους Ερμιονίτες μουσικούς συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια. Έτσι το 1987 δημοσίευσα στην τοπική εφημερίδα «Η Φωνή της Ερμιόνης» άρθρο αναφερόμενο σε έναν άλλο μουσικό από την Ερμιόνη, τον κιθαριστή Επικλή.

Μουσικοί της αρχαιότητας από την Ερμιόνη ήσαν και ο διθυραμβικός ποιητής Κηκίδης, ο κιθαρωδός και ποιητής Κυδίας, ο αυλητής Θεόπομπος και άλλοι.

Έχει ενδιαφέρον η παρατήρηση ότι μεταξύ των τετρακοσίων (400) ποιητών και μουσικών της Αρχαίας Ελλάδας, των οποίων τα ονόματα διασώθηκαν, οκτώ κατάγονταν από την Ερμιόνη.⁴

Το φιλόμουσο πνεύμα των Ερμιονέων, όπως διηγείται ο Πausanías φαίνεται και στην ετήσια διοργάνωση του «τρίαθλου», δηλαδή των αγώνων μεταξύ των νέων που περιλάμβανε μουσική, κολύμβηση και ιστιοπλοΐα. Στους νικητές εκείνων των αγώνων, που τελούνταν προς τιμή του Διόνυσου του Μελαναίγιδος, δίνονταν και ανάλογα

έπαθλα.⁵ Όπως δε αναφέρει ο Ιωάννης Βασιλείου, οι αγώνες αυτοί πιθανότατα γίνονταν στο Γκούρι Λάρτ (Πέτρα υψηλή), καθώς η θάλασσα στο μέρος αυτό διευκόλυνε τη διεξαγωγή τους.

Ήδη η πόλη-κράτος της Ερμιόνης από τον 6ο π.Χ. αιώνα είχε αρχίσει να προβάλει ως ιδιαίτερα ισχυρό και εύπορο κράτος με «αιχμή του δόρατος» το εμπόριο και τη βαφή της ονομαστής πορφύρας.

Η οικονομική αυτή ευημερία βοήθησε την ανάπτυξη των Γραμμάτων και των Τεχνών και γενικότερα του Πολιτισμού της Ερμιόνης. Υψώθηκαν ονομαστοί ναοί και βωμοί, αποτυπώθηκαν θαυμάσιες επιγραφές, διασώθηκαν τα ονόματα και τα έργα λαμπρών μουσικών, διοργάνωνονταν περίφημοι αθλητικοί αγώνες, ενώ οι αρχαίοι Ερμιονείς, όπως οι ιστορικοί μάς παρέδωσαν, συμμετείχαν στις κορυφαίες μάχες των Ελλήνων εναντίον των Περσών.

Διάλογος με τον σοφό ποιητή και μουσικό Λάσο

Συνομιλητές: Σ' ευχαριστούμε περήφανε και ξακουστέ ποιητή και μουσικέ που είχες την καλοσύνη να συναντηθείς μαζί μας και να μας μιλήσεις, διακόπτοντας την σιωπή είκοσι έξι περίπου αιώνων, για τη ζωή και το έργο σου. Θα είναι πραγματικά πολύ ενδιαφέρον να μάθουμε όσο γίνεται περισσότερα για σένα, τον πρωτοπόρο συνθέτη και ποιητή αλλά και αναμορφωτή της Μουσικής.

Λάσος: Βρίσκομαι εδώ που μ' ανταμώσατε από τα μέσα της άνοιξης. Θέλω πάντα να αναπνέω το καθαίο αγέρι της γενέθλιας γης και να συμμετέχω στην κοινωνική ζωή της Ερμιόνης. Στη διάθεσή σας, λοιπόν, να απαντήσω στις ερωτήσεις που θα μου θέσετε!

Συνομιλητές: Πρώτα απ' όλα θα θέλαμε να μας πείτε λίγα λόγια για την καταγωγή και τα πρώτα χρόνια της ζωής σας.

Λάσος: Γεννήθηκα στην Ερμιόνη στη διάρκεια της 58^{ης} Ολυμπιάδας, δηλαδή μεταξύ των ετών 548 - 545 π.Χ., αφού οι πρώτοι Ολυμπιακοί αγώνες τελέστηκαν το 776 π.Χ., όταν βασίλευε στην Περσία ο Δαρείος ο Υστάσπου. Ο πατέρας μου ήταν Ηλείος στην καταγωγή και τον έλεγαν Χαρβίνο⁶ ή Χαρίνο, Χαρμαντίδη ή Σισυμβρίνο. Βλέπετε είχε πολλά ονόματα, χωρίς να γνωρίζω το γιατί.

Με το πέρας της εφηβείας μου άφησα «το απόμερο και φτωχό λιμάνι της Ερμιόνης» και ήρθα στο Άργος. Εδώ υπήρχε ο περίφημος

Αργεΐτης μουσικός Σακάδας, που βλέποντας την αγάπη μου για τη Μουσική με καλοδέχθηκε στη Σχολή του.

Συνομιλητές: Θα θέλατε να μας μιλήσετε γι' αυτόν τον διάσημο αυλητή και συνθέτη που ήταν δάσκαλός σας;

Λάσος: Ο Σακάδας στην αρχή της σταδιοδρομίας του ήταν αυλωδός και συνέθετε ελεγείες. Κατόπιν στράφηκε προς την αυλητική τέχνη. Όταν το 586 π.Χ. ο αυλός έγινε δεκτός για πρώτη φορά στα Πύθια, ο Σακάδας διαγωνίστηκε και κέρδισε το πρώτο βραβείο στην αυλητική. Νικητής αναδείχθηκε και στα επόμενα δύο Πύθια το 584 και το 582 π.Χ.⁷

Ο Σακάδας γνώρισε μεγάλη δόξα, γιατί καθιέρωσε στους αγώνες αυτούς τον Πυθικό νόμο. Πρόκειται για το πρώτο γνωστό είδος προγραμματικής μουσικής, όπου περιγραφόταν ο αγώνας του Θεού Απόλλωνα με τον δράκοντα Πύθωνα με τη μουσική συνοδεία μόνο των αυλών.

Θα μπορούσα να σας μιλάω ώρες για τον μέγιστο εκείνο μουσικό, κοντά στον οποίο φοίτησε και ο Ερμιονίτης ποιητής και μουσικός Κυδίας, αλλά πρέπει να σταματήσω σεβόμενος το πρόγραμμά σας. Να πω μόνο πως ήμουν τυχερός, γιατί κοντά του διδάχθηκα την εξέλιξη της Μουσικής τέχνης καθώς και τους αυλωδικούς και κιθαρωδικούς νόμους.

Στην αυλωδία, λοιπόν, που ήταν τραγούδι με συνοδεία αυλού, οι ερμηνευτές ήσαν δύο, ο τραγουδιστής και ο αυλητής.

Στην κιθαρωδία ο ερμηνευτής-τραγουδιστής και ο κιθαρωδός ήταν το ίδιο πρόσωπο.

Συνομιλητές: Κατόπιν φύγατε και ήρθατε στην Αθήνα. Μιλήστε μας για τη διαμονή σας στην σπουδαία εκείνη πόλη και τις όποιες δραστηριότητές σας στην Ποίηση και τη Μουσική.

Λάσος: Στην Αθήνα ήρθα το 527 π.Χ. και παρέμεινα τα περισσότερα χρόνια της ζωής μου. Ήρθα σε επαφή με επιφανείς ανθρώπους και εργάστηκα επάνω στην Ποίηση και τη Μουσική. Δημιούργησα τη

δική μου Σχολή. Μου συνέβησαν, όμως, πολλά γεγονότα, τα οποία στη συνέχεια της κουβέντας μας θα σας αποκαλύψω. Πιστεύω να μην σας κουράσω!

Συνομιλητές: Ασφαλώς, όχι! Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή και με τη σειρά. Αν συμφωνείτε, αρχικά να μας παρουσιάσετε το ποιητικό σας έργο.

Λάσος: Φίλοι μου, μην νομίζετε πως θεωρώ τον εαυτό μου ως έναν από τους μεγαλύτερους ποιητές που ανέδειξε η Χώρα κατά τον 6^ο και 5^ο π.Χ. αιώνα. Όχι! Ασφαλώς υπήρξαν σπουδαιότεροι από εμένα. Όμως καθόλου δεν συμφωνώ με εκείνον τον Γερμανό Ελληνιστή του 19^{ου} αιώνα W.Christ που, ενώ μου έκανε την τιμή να ασχοληθεί με τη ζωή και το έργο μου, έπεφτε σε πολλές αντιφάσεις. Άλλοτε υποστήριζε ότι η ποιητική μου αξία δεν ήταν πολύ μεγάλη και άλλοτε πάλι με κατέτασσε στους άξιους λόγου ποιητές. Κάποιες φορές, μάλιστα, για να επιτύχει τον σκοπό του αγνοούσε στίχους μου και μερικές φορές τους σχολίαζε αυθαίρετα. Γι' αυτό άλλωστε και οι θέσεις του δεν υποστηρίζονταν από άλλους μελετητές.

Το 1842 ο W. Christ εξέδωσε ένα μικρό βιβλίο με τις απόψεις του που ανέτρεπε σχετικές θεωρίες του ιστορικού Ευσταθίου ερχόμενος, όμως, κάποιες φορές σε αντίθεση ακόμα και με αυτά που ο ίδιος υποστήριζε.

Ένα μόνο θα σας πω, κλείνοντας, πως θα σχηματίζαμε ανακριβή εικόνα της ποίησης στην Ελλάδα εκείνων των χρόνων, αν την περιορίζαμε στα έργα των τριών ή τεσσάρων πιο γνωστών λυρικών ποιητών. Αυτή είναι η άποψή μου!

Συνομιλητές: Δηλαδή; Τι θέλετε να πείτε;

Λάσος: Θέλω να τονίσω πως υπήρχε πλήθος λυρικών ποιητών. Πολλές πόλεις είχαν τους δικούς τους ποιητές και ήσαν περήφανες γι' αυτούς. Πολλοί εξαφανίστηκαν, χωρίς να αφήσουν καν ίχνη. Άλλων έμεινε γνωστό μόνο το όνομά τους. Όλοι, ωστόσο, έβαλαν ένα λιθαράκι στην ανάπτυξη της ποιητικής τέχνης. Ένας απ' αυτούς, λοιπόν, είμαι κι εγώ.

Συνομιλητές: Μπορείτε να μας μιλήσετε συγκεκριμένα για το δικό σας ποιητικό έργο;

Λάσος: Ευχαρίστως! Δύο ήσαν τα πιο γνωστά ποιήματά μου «Η Ωδή στους Κενταύρους» και «Ο ύμνος στη θεά Δήμητρα» την προστάτιδα της Ερμιόνης, τα γνωστά και ως άσιγμες ωδές. Σ' αυτά κατόρθωσα να αποφύγω τον δυσάρεστο ήχο που προκαλείται από το συριστικό γράμμα (σ), ενός ήχου από τους συνηθέστερους της ελληνικής γλώσσας. Ο ήχος αυτού του γράμματος πάντα υποστήριζα πως είναι ένας από τους πιο προβληματικούς ήχους της γλώσσας μας, γιατί κατά τη γνώμη μου αλλά και άλλων, δεν ηχεί αρμονικά, ιδιαίτερα όταν στο τραγούδι υπάρχει αυλητική συνοδεία.

Συνομιλητές: Μήπως έχετε κάποιο παράδειγμα;

Λάσος: Ναι! Οι μεταγενέστεροι συγγραφείς διέσωσαν τρεις στίχους του ύμνου στη θεά Δήμητρα που είχα συνθέσει, χωρίς να χρησιμοποιήσω το γράμμα σίγμα. Σας τους απαγγέλω:

ΥΜΝΟΣ

Δάματρα μέλπω
Κόραν τε
Κλυμένοι άλοχον
.....
μελιβόαν ύμνον αναγνέων
Αιολίδ' ανά βαρύβρομον
αρμονίαν.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Ψάλλω τη Δήμητρα
και την κόρη της (την Περσεφόνη)
τη γυναίκα του Κλυμένου (σύζυγο
του Θεού του Κάτω Κόσμου)
ανακράζοντας γλυκόφθογγο ύμνο
στη βαρύτονη αιολική αρμονία⁸

Συνομιλητές: Εκτός απ' αυτά που μας διευκρινίσατε σχετικά με την ηχητική κακοφωνία του γράμματος σίγμα, πληροφορηθήκαμε πως είσαστε ο πρώτος που θέσατε τις βάσεις για τη σωστή απαγγελία, την ορθοφωνία και τον ρυθμό. κάτι που είναι ζητούμενο ακόμη και στις μέρες μας. Κυρίως, είναι πολύ χρήσιμα γι' αυτούς που ασχολούνται με την απαγγελία, το θέατρο, το τραγούδι, τη ρητορική και όλες τις σχετικές τέχνες.

Λάσος: Ευχαριστώ για την επισήμανσή σας με την οποία είναι προφανές ότι συμφωνώ απόλυτα.

Συνομιλητές: Είναι γνωστό πως και κατά τους κλασικούς χρόνους ο ποιητής και ο μουσικός ήταν σχεδόν πάντοτε το ίδιο πρόσωπο. Αυτό συνέβαινε και με σας, γιατί και τότε Ποίηση και Μουσική δεν ήσαν ακόμη ξεχωριστές τέχνες. Θα θέλαμε με χαρά να ακούσουμε το πώς διαχειριζόσαστε εσείς τις δύο αυτές τέχνες.

Λάσος: Πραγματικά ασχολήθηκα με την ποίηση των διθυράμβων και παράλληλα έκαμα και τις μουσικές συνθέσεις τους.

Οι διθύραμβοι, όπως είναι γνωστό, παρουσιάζονταν στις αστικές γιορτές και ήσαν λυρικά ποιήματα με ενθουσιαστική μουσική που ψάλλονταν από τους χορούς των σατύρων γύρω από τον βωμό με συνοδεία αυλών προς τιμή του Διονύσου, ενώ το αρχικό τους θέμα ήταν η γέννηση του Βάκχου.

Τον διθύραμβο πρώτος τον παρουσίασε ο Αρίωνας ο Μηθυμναίος. Η δική μου παρέμβαση αλλά και του Σιμωνίδη του επιγραμματοποιού

ήταν ότι στα χρόνια της Αθηναϊκής Δημοκρατίας δημιουργήσαμε τον αθηναϊκό διθύραμβο.

Κύριο στοιχείο ήταν ότι το περιεχόμενό του δεν περιοριζόταν σε θέματα παρμένα αποκλειστικά από τη ζωή του Διονύσου. Επεκτεινόταν και σε άλλους μύθους και αντλούσε τα θέματά του απ' όλες τις πτυχές της ζωής.

Ένα άλλο στοιχείο που τον διέκρινε ήταν το αγωνιστικό (αγωνιστικός

διθύραμβος). Σε όσους μάλιστα παρουσίαζαν καινοτόμους και πρωτότυπους διθυράμβους, πρότεινα να δίνονται και ανάλογα έπαθλα.

Θυμάμαι πως το 508 π.Χ., το πρώτο δηλαδή έτος της 68^{ης} Ολυμπιάδος, στη γιορτή του Διονύσου αποφάσισα να διαγωνιστώ για το βραβείο εκείνων των αγώνων, στους οποίους συμμετείχε και ο Σιμωνίδης.

Κάποιοι θέλησαν να με προειδοποιήσουν και να με αποτρέψουν να συμμετέχω. Στον διάλογο που διέσωσε ο Αριστοφάνης στην κωμωδία «Σφήκες» απάντησα: «Καθόλου δεν με νοιάζει».⁹

Σε προηγούμενους αγώνες είχα αντιμετωπίσει τον Χαλκιδέα Υπόδικο, από τον οποίο ηττήθηκα. Το έργο του ήταν ασφαλώς καλλίτερο από το δικό μου και δίκαια πήρε το βραβείο.

Βλέπετε δεν είναι δυνατόν να νικά και να βραβεύεται πάντα το ίδιο πρόσωπο. Τίποτα δεν είναι δεδομένο! Έτσι οι αγώνες κάθε φορά είχαν ξεχωριστό ενδιαφέρον με τη συμμετοχή εξαιρετικών διθυραμβοποιών.

Συνομιλητές: Ας ξαναγυρίσουμε στη μουσική του διθυράμβου. Μπορείτε να μας πείτε ποιες ήταν οι μουσικές καινοτομίες που επιχειρήσατε σ' αυτόν τον ύμνο, ώστε να σας θεωρούν αναμορφωτή του;

Λάσος: Αυτό που μπορώ να σας πω με βεβαιότητα είναι πως πλούτισα περισσότερο τις μελωδίες μου με νέα ακούσματα, προσθέτοντας διάφορα ποικίλματα (μουσικά στολίδια) και το κυριότερο έδωσα σ' αυτόν ζωηρότερο ρυθμό βάζοντας την πολυφωνία των αυλών.

Συνομιλητές: Ποια είναι η πολυφωνία των αυλών; Δεν την καταλαβαίνουμε.

Λάσος: Να σας το εξηγήσω! Έβαλα τους μισούς αυλούς να παίζουν τον ύμνο και τους άλλους μισούς να παίζουν τον ίδιο ύμνο και τις ίδιες νότες αλλά μία οκτάβα παραπάνω σχηματίζοντας έτσι μια

υποτυπώδη διφωνία. Ήταν, δηλαδή, σαν να ακούμε το ίδιο τραγούδι να το τραγουδούν ταυτόχρονα ανδρικές και γυναικείες φωνές.¹⁰

Επιτρέψτε μου, όμως, να συνεχίσω. Η μεταρρύθμιση αυτή ήταν σπουδαία και τεράστιο βήμα προόδου εκείνη την εποχή. Έτσι ξεσηκώθηκε θύελλα αντιδράσεων. Ιδιαίτερα επαναστάτησε η συντηρητική

μερίδα των μουσικών αλλά και των πολιτών. Όσοι, δηλαδή, δεν επιθυμούσαν καμία αλλαγή σ' αυτά που είχαν βρει και είχαν μάθει. Επιπλέον υπήρχαν και ορισμένοι μουσικοί που με αυτόν τον πρωτοποριακό τρόπο έμεναν πίσω, έχαναν «τα κεκτημένα» και γι' αυτό επαναστάτησαν.

Ερχόμουν, λοιπόν, εγώ να αλλάξω τη μονόφωνη μουσική και να την αντικαταστήσω με διφωνία θέτοντας σε κίνδυνο ακόμη και τη ζωή μου. Σας υπενθυμίζω ότι ένα τέτοιο μουσικό νεοτερισμό που επιχείρησε ο Ορφέας, τον πλήρωσε με την ίδια του τη ζωή!¹¹

Συνομιλητές: Όλα αυτά έχουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, γι' αυτό και είναι πολλοί εκείνοι που επαινούν το έργο σας.

Λάσος: Έχω όμως και κάτι ακόμη πολύ σημαντικό να σας πω. Λίγοι γνωρίζουν πως είμαι αυτός που κατόρθωσα να συνενώσω αρμονικά στον διθύραμβο τις τρεις καλές τέχνες, τις τρεις μούσες, όπως λέγονται η όρχηση με τον χορό, η ποίηση και η μουσική, αυτές οι τρεις υπέροχες «παιδεύτριες» των Ελλήνων.

Συνομιλητές: Μεγάλε δάσκαλε, αυτό μας φέρνει στο νου τα Δημοτικά μας τραγούδια, όπου συνενώθηκαν ο στίχος, η μουσική, τα όργανα και ο χορός.

Λάσος: Πολύ χαίρομαι! Η παρατήρησή σας είναι σημαντική. Συνεχίζω όμως. Οι τρεις αυτές τέχνες μαζί έδωσαν τους κυκλικούς χορούς. Γι' αυτό και με ονόμασαν κυκλιοδιδάσκαλο, εισηγητή, δηλαδή, των κυκλικών χορών.

Συνομιλητές: Διαβάσαμε πως ο Ιωάννης Σακελλαρίδης (Λιτόχωρο Μακεδονίας 1853 – Αθήνα 1938), μεγάλη μορφή στην Ιστορία της Νεοελληνικής Μουσικής, πρωτοψάλτης στην Αγία Ειρήνη (Αιόλου) και συγγραφέας, στην εισαγωγή του βιβλίου του «Ύμνοι και Ωδαι» σας συγκρίνει με τον Μέγα Βασίλειο.

Λάσος: Έχετε την καλοσύνη να μου πείτε περισσότερα; Τα βρίσκω εξαιρετικά όσα μου αναφέρετε, γιατί αλήθεια δεν τα γνωρίζω.

Συνομιλητές: Όπως εσείς, λοιπόν, αλλάξατε την όψη του διθυράμβου προσθέτοντας, όπως μας είπατε, νέα ποιητικά θέματα, νέες μελωδίες, ζωηρότερους ρυθμούς και ποικίλους χορούς και σας αποκαλούσαν κυκλιοδιδάσκαλο, έτσι και ο Μέγας Βασίλειος, όπως μαρτυρεί ο Μιχαήλ Ψελλός, ήταν εκείνος που αναδιοργάνωσε τους χορούς των ψαλτών.

Έτσι στην ψαλμωδία συμμετείχαν περισσότερα άτομα, δημιούργησε νέους εκκλησιαστικούς ύμνους και επέτρεψε ποικιλία ρυθμών με αποτέλεσμα η ψαλμωδία να γίνει ελκυστικότερη και καλλίτερη. Γι' αυτό και ονομάστηκε ο Μέγας Βασίλειος κυκλιοδιδάσκαλος στην

ορθόδοξη μουσική και υμνογραφία.¹² Ωστόσο λοιδορήθηκε και απέκτησε πολλούς εχθρούς που τον αποκαλούσαν Εθνικό ή Ελληνίζοντα για το «έγκλημα», δηλαδή τις νεωτεριστικές ιδέες που είχε και εφάρμοσε στην ψαλμωδία.

Λάσος: Όλα τα άκουσα με μεγάλη προσοχή και δεν σας κρύβω πως ενθουσιάστηκα, γιατί η ιδέα μου αυτή είχε και συνεχιστές και μάλιστα στη θρησκεία του Χριστιανισμού.

Τέλος, θα αναφέρω και τις απόψεις του W. Christ, ο οποίος βασιζόμενος στον Πλούταρχο αναγνωρίζει ότι είμαι ο εισηγητής του διθυράμβου παρ' όλο που, όπως γράφει, «..απέστην...εν τῷ ρυθμῷ και τη μελωδίᾳ της αρχαϊκῆς απλότητος και αυστηρότητος των Τερπανδρείων ὕμνων». Προσθέτει δε και το σχόλιο του Αριστοφάνη στους «Όρνιθες» ότι με θεωρεί ως «ευρετή των διθυράμβων».

Συνομιλητές: Ας προχωρήσουμε όμως. Στον τρίτο στίχο του ύμνου που αφιερώνετε στη θεά Δήμητρα, προστάτιδα της αρχαίας Ερμιόνης την ονομαζόμενη Χθονία, που είχε στον τόπο μας μεγαλοπρεπή ναό και μας απαγγείλατε πριν από λίγο, μιλάτε για «τη βαρύβρομο αιολική αρμονία». Αυτή που χρησιμοποιήσατε για να ψάλλετε τη θεά. Τι σημαίνει αυτό;

Λάσος: Για κάποια χρόνια υπήρχε μια σύγχυση στη χρήση των όρων τόνος, τρόπος, αρμονία. Ο Πλούταρχος τους όρους αυτούς τους παρουσιάζει ως συνώνυμους και είναι η συμφωνία των ήχων για να βγει η μελωδία. Αυτή μπορεί να είναι χαρούμενη ή λυπητερή, νοσταλγική ή συγκινητική κ.λπ. Έτσι κάθε ύμνος ή τραγούδι έχει τη δική του τροπικότητα ή αρμονία. Τον δικό του ήχο, όπως θα λέγαμε στην Εκκλησιαστική Βυζαντινή Μουσική. Οι αρμονίες που

αναφέρονται από τους συγγραφείς Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Ηρακλείδη, Ποντικό και άλλους είναι οι ακόλουθες επτά:

- Μιξολυδική)στί ή Δωριστί
- Λυδική)στί ή Φρυγιστί
- Φρυγική)στί ή Λυδιστί
- Δωρι(κή)στί ή Μιξολυδιστί
- Υπολυδική)στί ή Αιολιστί, Υποδωριστί
- Ιωνική, Υποφρυγική)στί ή Ιαστί
- Αιολική, Υποδωρι(κή)στί, Υπολυδιστί

Οι αρμονίες ανάλογα με την εποχή και τον συγγραφέα είχαν διαφορετικές ονομασίες. Προσωπικά εφηύρα την αιολική αρμονία και νιώθω απόλυτα ικανοποιημένος γι' αυτό.

Η αιολική αρμονία που είχε βάση το φθόγγο λα με ήθος (χρώμα) χαρούμενο, υπερήφανο και μεγαλόπρεπο (γαύρον και ογκώδες), οργιώδες και ορμητικό αλλά στον ίδιο χρόνο άτονο και νωθρό (υπόχαυον), ονομάστηκε υποδώρα. Εδώ να προσθέσω ότι στεκόμαστε στα πολύ λίγα μουσικά λείψανα που διασώθηκαν για να προσεγγίσουμε και να κατανοήσουμε τα ακούσματα της μουσικής των αρχαίων Ελλήνων.¹³ Ωστόσο, να μην ξεχνάμε πως ενώ όλες οι τέχνες άφησαν μνημεία που έφτασαν μέχρι τις ημέρες μας και μπορούμε να τις γνωρίσουμε, η Μουσική άφησε μόνο ελάχιστα μουσικά σημεία και μερικούς μελοποιημένους στίχους, χωρίς να έχουν καταγραφεί οι φωνές αυτών που τους τραγουδούσαν.

Συνομιλητές: Εκτός, όμως, από ποιητής και συνθέτης είσαστε ο πρώτος που ασχολήθηκε με τη θεωρία της Μουσικής και μάλιστα με εξαιρετική επιτυχία.

Λάσος: Αυτό είναι αλήθεια! Ασχολήθηκα με τη θεωρία της Μουσικής και έγραψα σχετικό βιβλίο το οποίο στο πέρασμα των χρόνων δυστυχώς χάθηκε, όπως χάθηκαν και τόσα άλλα σπουδαία έργα.

Συνομιλητές: Τι περιλάμβανε το βιβλίο σας;

Λάσος: Σ' αυτό περιέχονταν οι πρώτοι κανόνες για τη σύνθεση, το τραγούδι και την οργανική συνοδεία. Περιείχε τη θεωρία για τους απλούς χρόνους της Μουσικής, τη θέση και την άρση του χρονικού μέτρου με το ισχυρό και ασθενές μέρος και άλλα μουσικά θέματα.

Συνομιλητές: Είσαστε πραγματικά ένας ρηξικέλευθος μουσικός και εκτός του ότι διεκδικείτε την τιμή της συγγραφής της πρωτοπόρας πραγματείας για τη Μουσική, πολλοί είναι εκείνοι που πιστεύουν ότι είσαστε αυτός που πλάσατε τη λέξη «Μουσική» (την τέχνη που συνδεόταν με τις Μούσες), η οποία μαρτυρείται για πρώτη φορά αμέσως μετά στον Πίνδαρο και τον Επίχαρμο.¹⁴ Να σας πούμε, επίσης, πως σχέδιο του βιβλίου σας για τη θεωρία της Μουσικής διέσωσε ο Martianus Capella.

Λάσος: Τι λέτε; Ομολογώ δεν τα γνώριζα. Να συμπληρώσω ίσως και κάτι άγνωστο σε εσάς. Στις μουσικές μου συνθέσεις μεταχειριζόμουν την εννεάχορδη λύρα που σε κάθε χορδή της είχα δώσει το όνομα μιας Μούσας.

Προχωρώ, όμως. Ριζοσπαστικές ήσαν και οι μελέτες μου για θέματα ακουστικής που κάναμε από κοινού με τον Ίππασο τον Μεταποντίνο. Μετά από έρευνες και πειράματα οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα πως ο ήχος παράγεται από τις δονήσεις του αέρα και ότι το ύψος του εξαρτάται από την ταχύτητα των παλμών. Οι οξύτεροι

(ψηλότεροι) ήχοι παράγονται από ταχύτερους παλμούς και οι βαρύτεροι (χαμηλότεροι) από βραδύτερους παλμούς.

Συνομιλητές: Τις μελέτες σας αυτές συνέχισε και επιστημονικότερα τις θεμελίωσε ο στρατηγός και μαθηματικός Αρχύτας. Αυτά άλλωστε παραδέχεται και σήμερα η Ακουστική.

Λάσος: Θέλω επίσης να σας ενημερώσω και για την ανακάλυψη της τέχνης της ανάκρουσης μελωδιών μέσω μιας σειράς όμοιων πηλινών αγγείων, μισογεμάτων με υγρό σε διαφορετικό ύψος το καθένα, όπου το πρώτο της σειράς είναι γεμάτο και το τελευταίο άδειο. Χτυπώντας τα με μία ράβδο έδιναν διαφορετικό ήχο. Αυτό για εμάς ήταν εξαιρετικά σπουδαίο.¹⁵

Συνομιλητές: Ήταν και πολύ διασκεδαστικό. Ένα κατάλληλο παιχνίδι άσκησης της ακουστικής μνήμης, της προσοχής και της φαντασίας. Το ίδιο «παιχνίδι» χρησιμοποίησε αιώνες αργότερα και η Ιταλίδα γιατρός και παιδαγωγός Μοντεσόρι για τη «διάγνωση» της ακουστικής ικανότητας των νηπίων!

Λάσος: Κλείνοντας το θέμα να σας πω, πως το όνομά μου συνδέθηκε με τις πρώτες προσπάθειες των Ελλήνων να ορίσουν τις μουσικές συμφωνίες με βάση τις αριθμητικές σχέσεις των διαστημάτων. Έτσι συνδέθηκα με τη Σχολή του Πυθαγόρα και άλλων επιφανών μουσικών, των «κανονικών», όπως μας αποκαλούσαν, που θεωρούσαμε πως κάθε τι πρέπει να ερμηνεύεται με αριθμητικούς κανόνες.

Οι εκπρόσωποι της άλλης Σχολής με επικεφαλής τον Αριστόξενο ήσαν «οι αρμονικοί», όπως τους ονόμαζαν, και έδρασαν στους Ελληνιστικούς χρόνους. Αυτοί υποστήριζαν πως ανώτατος κριτής κάθε μουσικής θεωρίας είναι το άκουσμα αλλά και το αυτί που το δέχεται.

Συνομιλητές: Διάδοχοι και συνεχιστές του έργου σας ήσαν ο Στρατοκλής, σπουδαίος θεωρητικός της Μουσικής, ο Αγήνορας ο Μυτιληναίος σύγχρονος του περίφημου ρήτορα Ισοκράτη, ο Πυθαγόρας ο Ζακύνθιος και άλλοι. Γνωρίζετε, βέβαια, πως ορισμένοι σας κατατάσσουν μεταξύ των επτά σοφών της Αρχαίας Ελλάδας και αυτό είναι πολύ σπουδαίο και μεγάλη τιμή για σας.

Λάσος: Ναι, το γνωρίζω, όπως ξέρω και το πώς ξεκίνησε η επιλογή των σοφών. Θα περιοριστώ και θα σας πω τα σημαντικότερα. Ο Έρμιππος, λοιπόν, στο έργο του «Περί των σοφών» λέγει ότι οι σοφοί της Αρχαίας Ελλάδας είναι δεκαεπτά. Μεταξύ αυτών συμπεριέλαβε και εμένα.¹⁶

Επίσης υπάρχουν ορισμένοι οι οποίοι με συγκαταλέγουν μεταξύ των επτά σοφών της Ελλάδας αντί του Περίανδρου από την Κόρινθο. Αυτό για εμένα είναι μεγάλη τιμή, όπως είπατε, που αντανakλά και στην πατρίδα μου την Ερμιόνη.¹⁷

Συνομιλητές: Να ρωτήσουμε και κάτι άλλο ακόμα. Πολλοί είναι εκείνοι που δέχονται τη μεγάλη και πρωτότυπη προσφορά σας στην τέχνη του λόγου και στη ρητορική, ώστε να χαρακτηρίζεσθε ως ένας από τους πρώτους σοφιστές, δημιουργούς της Εριστικής Σχολής¹⁸ και των εριστικών λόγων καθώς και της Σοφιστικής.¹⁹

Λάσος: Το αποδέχομαι και σας ευχαριστώ, που μου δίνετε την ευκαιρία να αναλύσω τις έννοιες αυτές. Η Εριστική Σχολή ιδρύθηκε γύρω στο 400 π.Χ. στα Μέγαρα από τον Ευκλείδη, μαθητή του Σωκράτη. Βασική αρχή της Σχολής ήταν η ανάγκη να εκφράζονται οι άνθρωποι με ακρίβεια, σαφήνεια και να μεταχειρίζονται τις σωστές λέξεις τόσο στον γραπτό όσο και στον προφορικό λόγο. Έτσι θα γίνονται σαφείς και δεν θα αντιμετωπίζουν προβλήματα στις διαπραγματεύσεις και τις συμφωνίες τους. Επίσης, να σας πω πως οι εριστικοί λόγοι και τα σοφίσματα ήταν παγιδευτικοί, λαθεμένοι συλλογισμοί που γίνονταν για να εξαπατήσουν, κυρίως χάρη αστειότητας, τον συνομιλητή.

Τα σοφίσματά μου ο Ησύχιος τα αναφέρει ως «λασίσματα» χρησιμοποιώντας το όνομά μου. Έχουν διασωθεί δύο τέτοια «λασίσματα», που θα μπορούσαμε να πούμε πως μοιάζουν με τα σημερινά «γλωσσικά μπερδέματα». Το ένα λέγει ότι κάποτε μπέρδεψα του Ερμιονίτες ψαράδες λέγοντάς τους ότι τα μόλις βγαλμένα από τη θάλασσα ψάρια είναι οπτά (ψημένα). Εννοούσα, όμως, ότι μπορεί

να τα δει κανείς, γιατί «οιπτά» θα πει και ορατά. Εξήγησα, λοιπόν, ότι όπως «ακουστόν» είναι αυτό που ακούμε και «νοητόν» αυτό που σκεφτόμαστε, έτσι «οιπτόν» είναι αυτό που βλέπουμε. Αφού, λοιπόν, το ψάρι είναι κάτι που βλέπουμε στα χέρια του ψαρά, δεν μπορεί να είναι ταυτόχρονα ψημένο (οιπτό).

Παραπλήσιο είναι και το επόμενο «λάσισμα», πάλι με τους ψαράδες της Ερμιόνης. Κάποτε, πήρα κρυφά από κάποιον ψαρά ένα ψάρι και το έδωσα σ' έναν φίλο μου. Όταν ο ψαράς μου ζήτησε να ορκισθώ ότι δεν το πήρα εγώ, το έκανα ευχαρίστως λέγοντας, ότι ούτε εγώ το έχω, ούτε αντιλήφθηκα να το πήρε κάποιος άλλος (και βέβαια έλεγα την αλήθεια, γιατί το είχα πάρει εγώ αλλά τότε το είχε ο άλλος)! Έπειτα ζήτησε και από τον φίλο μου να ορκισθεί ότι δεν το πήρε εκείνος, ούτε ξέρει κανέναν άλλον να το έχει (έλεγε και αυτός την αλήθεια, γιατί το ψάρι το είχα πάρει εγώ, αλλά τώρα το είχε ο ίδιος και όχι κάποιος άλλος).

Όπως είναι φανερό έπαιξα με τη διπλή σημασία της λέξης «οιπτός» και με τις σημασίες των ρημάτων «λαμβάνω» και «έχω», για να δείξω πόσο μεγάλη είναι η ανάγκη της ακριβούς γλωσσικής διατύπωσης και του σωστού χειρισμού του προφορικού και γραπτού λόγου για να μην δημιουργούνται παρεξηγήσεις.

Συνομιλητές: Θα θέλαμε, τώρα, αν δεν σας κουράζουμε, να μας μιλήσετε για τη ζωή σας στην Αθήνα την εποχή που κυβερνούσαν τα παιδιά του Πεισίστρατου, ο Ιππίας, ο Ίππαρχος και ο Θεσσαλός.

Λάσος: Έχουν και για εμένα μεγάλο ενδιαφέρον εκείνα τα χρόνια και με πολλή ευχαρίστηση θα σας διηγηθώ ορισμένα περιστατικά.

Την εποχή που ήρθα από την Ερμιόνη στην Αθήνα κυβερνούσε την πόλη ο πρωτότοκος γιος του Πεισίστρατου, Ιππίας.

Ενόςω ζούσε ο Πεισίστρατος είχε την πρόθεση να δημιουργήσει μια συλλογή των ποιημάτων του Ομήρου, της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, πλήρη, φροντισμένη και κυρίως ακριβή και αυθεντική για να προστατέψει τα Ομηρικά Έπη από τις «αλλοιώσεις» ορισμένων ραψωδών που πρόσθεταν ή αφαιρούσαν επεισόδια και άλλαζαν τις λέξεις.

Για να επιτύχει τον σκοπό του ο Πεισίστρατος σχημάτισε επιτροπή που θα αναλάμβανε αυτό το έργο. Μέλος της επιτροπής ήταν και ο Αθηναίος ποιητής και χρησολόγος Ονομάκριτος, τον οποίο είχαν φέρει από τα Σούσα.

Έτσι η επιτροπή που είχε συστήσει ο Πεισίστρατος συνέχισε το πολύτιμο έργο της, ενώ στην αυλή του συμβίωναν διαφορετικά καλλιτεχνικά ρεύματα.

Ήταν εκεί ο ποιητής Ανακρέοντας, ο επιγραμματοποιός Σιμωνίδης και μεταξύ άλλων πολλών κάλεσαν και εμένα. Να μην παραλείψω να σας πω ότι ο Ίππαρχος, ως αδελφός του Ιππία που όπως είπαμε κυβερνούσε την πόλη, διέθετε σημαντική δύναμη, ώστε να επηρεάζει την πολιτιστική ζωή της.

Ήταν αυτός που, ως «φιλόμουσος», με ξεχωριστή αγάπη για τις τέχνες, ιδιαίτερα για τη Μουσική και την Ποίηση, προήγαγε τον συναγωνισμό των ραψωδών στα Μεγάλα Παναθήναια σε μια οργανωμένη, τμηματική απαγγελία ολόκληρης της Ιλιάδας και της Οδύσσειας.

Κάποια στιγμή δόθηκε εντολή στον Ονομάκριτο να συγκεντρώσει και να ταξινομήσει ολόκληρη την Ορφική ποίηση και τις προφητείες του Μουσαιίου καθώς ήταν και ο ίδιος ποιητής και χρησολόγος. Τον

συνέλαβα, λοιπόν, να παρεμβάλει στη χρησμολογική συλλογή του Μουσαιού νόθους και ψευδείς χρησμούς, που ο ίδιος είχε επινοήσει. Χωρίς να διστάσω, τον κατήγγειλα δημόσια.

Ο Ονομάκριτος εξορίστηκε και κατέφυγε στην Περσία, στην αυλή του Ξέρξη, στα Σούσα.

Ο ψευδής χρησμός του Ονομάκριτου, που παρεμβλήθηκε στους χρησμούς του Μουσαιού, έλεγε ότι τα γειτονικά προς τη Λήμνο νησιά θα εξαφανίζονταν μέσα στη θάλασσα. Ίσως η παρεμβολή του ψεύτικου χρησμού και να εξόργισε τον Ίππαρχο, αφού κάτι τέτοιο δεν ήταν σύμφωνο με τα συμφέροντα των Αθηναίων.²⁰

Συνομιλητές: Δεν χορταίνουμε, σοφέ Λάσο, να σε ακούμε. Παρ' ότι η ώρα έχει περάσει κρεμόμαστε από τα χείλη σου. Αυτά που μας λες πρώτη φορά τ' ακούμε.

Λάσος: Λοιπόν, συνεχίζω. Στενός μου φίλος ήταν ο φιλόσοφος και ποιητής Ξενοφάνης από τον Κολοφώνα της Μικράς Ασίας. Θυμάμαι πως κάποτε του ζήτησα να παίξουμε κύβους, ένα παιχνίδι τυχερό και πολύ διαδεδομένο στην Αρχαία Ελλάδα. Ο Ξενοφάνης αρνήθηκε. Τότε, αστειευόμενος, τον αποκάλεσα δειλό και άτολμο. Αυτός το πήρε στα σοβαρά και ακούστε τι μου απάντησε:

–Προτιμώ να με χαρακτηρίσουν φοβητσιάρη και λιπόψυχο παρά να κάνω πράγματα ανεπίτρεπτα και απαγορευμένα.

Να και κάποια άλλα περιστατικά από τη ζωή μου. Κάποτε με ρώτησαν:

–Τι είη σοφώτατον;

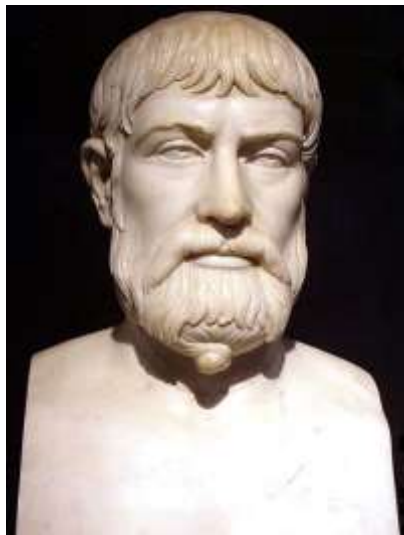
–Η πείρα! τους απάντησα.²¹ Η γνώση, δηλαδή, που αποχτιέται όχι θεωρητικά αλλά κυρίως πρακτικά και κάποιες φορές με την

εφαρμογή της θεωρίας. Έτσι γινόμαστε εμπειρότεροι έχοντας πλούσια προσωπικά βιώματα.

Μια άλλη φορά κάποιои θέλησαν να μάθουν ρωτώντας με πόσα ήταν τα παιδιά της Νιόβης, της κόρης του Ταντάλου και της Διώνης και γυναίκας του Αμφίωνα του βασιλιά των Θηβών, καθώς υπήρχε διχογνωμία. Ο Όμηρος υποστήριζε ότι ήσαν δώδεκα, έξι αγόρια και έξι κορίτσια, ο Ησίοδος έλεγε δεκαεννέα, εννέα αγόρια και δέκα κορίτσια κι εγώ τους απάντησα ότι ήσαν δεκατέσσερα, επτά αγόρια και επτά κορίτσια.²²

Να σας πω και ένα γεγονός αρκετά διασκεδαστικό. Με πλησίασε μια μέρα ένας όχι και τόσο έξυπνος αλλά και ατάλαντος ζωγράφος και μου πρότεινε να τρίψω και να λειάνω τους τοίχους της οικίας μου για να τους ζωγραφίσει. Τότε εγώ του απάντησα, ότι μπορεί να τους ζωγραφίσει πρώτα και στη συνέχεια να τους τρίψω!²³

Συνομιλητές: Πολύ όμορφα και διασκεδαστικά αυτά που μας λέτε! Αφήσαμε τελευταία την ερώτηση για τον μαθητή σας τον Πίνδαρο, τον «Δία του Ελληνικού Λυρισμού» όπως τον αποκαλούν και έναν από τους μέγιστους ποιητές «πάντων των αιώνων».

Λάσος: Ο Πίνδαρος γεννήθηκε το 518 π.Χ. στις Κυνός Κεφαλές κοντά στη Θήβα. Δασκάλους στη Μουσική είχε αρχικά τους Αθηναίους Αγαθοκλή και Απολλόδωρο καθώς και τον θείο του τον αυλητή Σκοπελίνο. Λέγεται ακόμη ότι δύο γυναίκες η

Μυρτώ και η Κορίνα, γνωστές στη Βοιωτία, του δίδαξαν την τέχνη της Ποίησης.

Ο Σκοπελίνος αργότερα προέτρεψε τον Πίνδαρο να μαθητεύσει κοντά μου για να διδαχθεί τη Λυρική Ποίηση²⁴ και όλα όσα για τη μουσική και τις αρμονίες γνώριζα.

Σύντομα, όμως, το ποιητικό χάρισμα του Πίνδαρου ξεδιπλώθηκε. Το έργο του ήταν τεράστιο, καταπληκτικό σε γονιμότητα και ποιότητα. Μερικοί τον παρομοίαζαν με ποτάμι ορμητικό και άλλοι με πέλαιος τρικυμισμένο!

Αλλά ας μείνουμε εδώ. Είναι πολύ μεγάλη τιμή για μένα να έχω χρηματίσει δάσκαλος εκείνου του ξεχωριστού ποιητή, που λόγια δεν υπάρχουν για να εγκωμιάσουν το έργο του.

Οι ώρες πέρασαν, χωρίς να τις καταλάβουν. Λίγο ακόμη και θα τους έβρισκε το χάραμα καθισμένους στην άκρη του Μπιστιού πάνω σε αναπαυτικά λαξεμένα βράχια. Την ηρεμία του τοπίου διέκοπτε ο ήχος της θάλασσας και οι φωνές των πουλιών.

Συνομιλητές: Λοιπόν δάσκαλε, τελειώσαμε! Σε κουράσαμε αλλά η κουβέντα μαζί σου, μας μάγεψε. Οφείλουμε να ομολογήσουμε πως ήταν συγκλονιστικό να σε βλέπουμε και να σ' ακούμε μετά από είκοσι έξι αιώνες! Θα κάνουμε κάθε προσπάθεια να διαδώσουμε όσα μας δίδαξες σε όσο το δυνατόν περισσότερους συμπολίτες και πού ξέρεις; Ίσως βρεις μιμητές!

Σ' ευχαριστούμε θερμά γι' αυτό το αντάμωμα και τη συζήτηση που είχαμε. Σ' ευχαριστούμε που κοντά σου γνωρίσαμε τον δραστήριο, τον ακηδεμόνευτο και ανεξάρτητο άνθρωπο. Τη δημιουργική και

πρωτοποριακή προσωπικότητα με το εύστροφο πνεύμα, τη σεβαστή παιδεία, τη λεπτή φαντασία και τη διδακτική ικανότητα. Μια σπουδαία φυσιογνωμία της αρχαίας ελληνικής μουσικής και έναν σοφιστή με υπόληψη! Ένα πρόσωπο σπάνιο, σοφού, ποιητή, μουσικού και δασκάλου!

.....

Ο Λάσος ανάλαφρος σηκώθηκε, μας χαιρέτησε και απομακρύνθηκε μέσα στο πυκνό σκοτάδι. Από τότε δεν τον συναντήσαμε ξανά. Μέχρι σήμερα το έτος θανάτου του παραμένει άγνωστο. Μας είχε πει τόσα πράγματα για την ιστορία της Μουσικής και την ιστορία της Ερμιόνης που τα αγνοούσαμε.

Στα σχολεία μαθαίναμε για τον διθύραμβο, τη χορική και τη λυρική ποίηση, μα αναφορά στο όνομά του δεν έγινε ποτέ! Διοργανώνουμε μουσικούς αγώνες και συναυλίες στην Ερμιόνη με απόντα, δυστυχώς, τον Λάσο. Πού είναι η τοπική μας ιστορία; Ποιος θα ενδιαφερθεί γι' αυτήν; Ποιος ή ποιοι θα οδηγήσουν τους νέους με υπευθυνότητα στα χνάρια του Λάσου και των άλλων επιφανών συμπολιτών μας; Οι καιροί περιμένουν...

Επικλής

Ο Πλούταρχος μάς πληροφορεί ότι από την Ερμιόνη καταγόταν και ο κιθαριστής Επικλής. Στην Αθήνα, όπου είχε εγκατασταθεί, είχε αποκτήσει μεγάλη φήμη για τις μουσικές του ικανότητες. Έτσι ο νεαρός και άγνωστος τότε Θεμιστοκλής παρακάλεσε τον περιζήτητο κιθαριστή να τον διδάξει.²⁵ Είναι άλλωστε γνωστό πως ο Θεμιστοκλής από τα νεανικά χρόνια ήθελε να γνωρίσει και να συναναστρέφεται τους πιο επιφανείς και διάσημους ανθρώπους της εποχής του. Αν λοιπόν ο Θεμιστοκλής έζησε το 525 – 461 π.Χ., υποθέτουμε πως ο Επικλής έζησε τις τελευταίες δεκαετίες του 6^{ου} αιώνα και τις πρώτες του 5^{ου} αι. με πιθανότερο διάστημα από το 540 ως το 480 π.Χ. Φαίνεται, λοιπόν, να ήταν σύγχρονος του Λάσου, ίσως μερικά χρόνια νεότερος. Οι δύο αυτοί Ερμιονίτες, μουσικοί όπως αναφέραμε, έδρασαν και διακρίθηκαν σε διαφορετικούς τομείς της Μουσικής. Ο Λάσος διέπρεψε ως συνθέτης και θεωρητικός της Μουσικής ενώ ο Επικλής ως φημισμένος κιθαριστής.²⁶

Κηκείδης

Φέρεται και με τα ονόματα Κηθείδης και Κηδί(ει)δης. Ήταν διθυραμβοποιός και άκμασε τον 5^ο π.Χ. αιώνα. Ο Αριστοτέλης τον κατατάσσει μεταξύ των διθυραμβικών ποιητών της καλής εποχής, ενώ ο σχολιαστής του Αριστοτέλη παρατηρεί ότι ο Κηκείδης αναφερόταν και από τον κωμικό ποιητή Κρατίνο (εν Πανόπταις). Ο Αριστοφάνης, μάλιστα, παρατηρεί πως τα ποιήματα του Κηκείδη διδάσκονταν στα σχολεία της Αθήνας. Ο γραμματικός και λεξικογράφος Ησύχιος (5^{ος} αι. μ.Χ.) καθώς και ο λεξικογράφος Φώτιος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (9^{ος} αι. μ.Χ.), αναφέρει: «Κηκείδης διθυραμβοποιός αρχαίος». Επίσης ο Σ. Σκαρλάτος Βυζάντιος (1791-1878 μ.Χ.) στο λεξικό του σημειώνει: «Κηδίδης, αρχαίος τις διθυραμβοποιός εξ Ερμιόνης παρά Φωτίω Κηκείδης = Κηδίδης».

Κυδίας

Ο Πλάτωνας στο έργο του «Χαρμίδης» αναφέρει ότι περίοπτη θέση μεταξύ των λυρικών ποιητών και διθυραμβοποιών (μουσικών) είχε και ο Κυδίας ο Ερμιόνιος, ο οποίος έζησε μεταξύ του 6^{ου} και 5^{ου} αιώνα π.Χ. και φοίτησε στην ονομαστή σχολή του Σακάδα, όπου φοίτησε και ο Λάσος. Κατ' άλλους ο Κυδίας έζησε τον 7^ο αιώνα, μεταξύ των ετών 630 - 600 π.Χ. Έτσι ήταν σύγχρονος του

ιαμβογράφου Αρχίλοχου του Παρίου και του Μίμνερμου από τον Κολοφώνα της Μικράς Ασίας. Από το έργο του διασώθηκαν ελάχιστα αποσπάσματα δημοσιευμένα σε έκδοση του Th. Bergk (Λειψία 1876 - 1882). Εκτός από τους τέσσερις μουσικούς και ποιητές που προαναφέραμε, ορισμένοι συγγραφείς διατυπώνουν την άποψη ότι από την Ερμιόνη κατάγονταν και οι επόμενοι τέσσερις ποιητές και μουσικοί.

Θεόπομπος

Στο βιβλίο του «Αρχαίοι Έλληνες Μουσικοί» ο Νικόλαος Ασπιώτης αναφέρει τον Θεόπομπο ως αυλητή από την Ερμιόνη. Άκμασε τον 3^ο π.Χ. αιώνα και αναφέρεται από τον Αθηναίο (Δειπνοσοφισταί ΙΔ 615B). Η πληροφορία είναι ανακριβής, γιατί ο παραπάνω στίχος έχει ως εξής: «Θεόπομπος, Έρμιππος, Λυσίμαχος...». Πιθανότητα ο συγγραφέας τη λέξη Έρμιππος να την απέδωσε με τη λέξη Ερμιόνη.

Ευάγης ο Υδρεάτης

Ο λεξικογράφος Στέφανος ο Βυζάντιος αναφέρει ότι σύμφωνα με τη μαρτυρία του Διονύσου, Έλληνα συγγραφέα της Ιστορίας της Μουσικής, από την Ερμιονίδα καταγόταν και ο Ευάγης ο Υδρεάτης. Αυτός, αν και ήταν ένας αγράμματος βοσκός χωρίς καμιά άλλη παιδεία, εν τούτοις ήταν ένας ταλαντούχος ποιητής κωμωδιών.

Πυθοκλής και Παντοκλής

Η Γιόνα Παϊδούση αναφέρει ότι από την Ερμιόνη ήσαν και οι ποιητές - μουσικοί Πυθοκλής και Παντοκλής, οι οποίοι αναδείχθηκαν νικητές κατά τα δελφικά Σωτήρια του 271 π.Χ. Δεν αναφέρεται, όπως η ίδια γράφει, σε τι είδους αγώνες νίκησαν. Πιθανολογείται όμως ότι αυτοί θα ήσαν μουσικοί αγώνες, αφού στην Ερμιόνη υπήρχε λαμπρή μουσική παράδοση.²⁷ Άλλωστε κατά τους χρόνους εκείνους τελούνταν στην Ερμιόνη και οι αγώνες (τρίαθλο) προς τιμή του Διόνυσου του Μελαναίγιδος που περιλάμβαναν και μουσικούς αγώνες, όπως ήδη έχουμε αναφέρει.

Σημειώσεις

1. Η αίθουσα ανακαινίσθηκε από τον Ερμιονικό Σύνδεσμο και εξοπλίσθηκε με υλικό νέας τεχνολογίας καθώς και με 110 περίπου ξύλινα καθίσματα. Χρησιμοποιήθηκε δε ως πολιτιστικό κέντρο της Ερμιόνης. Αναλυτική παρουσίαση της αίθουσας γίνεται στο βιβλίο «Σταθμοί στον Χρόνο και την Ιστορία» των Γιάννη Μ. Σπετσιώτη - Τζένης Δ. Ντεστάκου.
2. Εφημερίδα «Ερμιονίδα», αρ. φύλλου 5, Ιανουάριος 1976. Δημοσίευμα στο οποίο αναφέρονται τα αποτελέσματα των πρώτων εκλογών καθώς και άρθρα του καταστατικού.
3. Εφημερίδα «Ερμιονική Ηχώ», αρ. φύλλου 5, Φεβρουάριος 1976.
4. Ποίηση και Μουσική κατά τους δημιουργικούς και κλασικούς χρόνους δεν ήσαν ξεχωριστές τέχνες. Ο ποιητής ήταν και μουσικός και το αντίθετο.
5. Μελαναίγες λεγόταν ο Διόνυσος που ήταν ντυμένος με μαύρο δέρμα κατσικιού, όπως συχνά εμφανίζεται στην τέχνη. Οι Ερμιονείς στον Θεό Διόνυσο τον Μελαναίγίδα και Βάκχο είχαν αφιερώσει ναό που, όπως αναφέρει ο αρχιμανδρίτης Διονύσιος Πύρρος ο Θεσσαλός, πιθανότατα βρισκόταν εκεί όπου σήμερα είναι ο ναός του Αγίου Ανδρέα (νεκροταφείο), επειδή στο μέρος αυτό υπήρχαν τότε πολλά αμπέλια.
6. «Λάσος Χαρβίνου, Ερμιονεύς πόλεως Αχαΐας, γεγονώς κατά την νη΄ Ολυμπιάδα ότε Δαρείος Υστάσπου». (Λεξικό Σούδα 11 μ.Χ.)

7. «...γέγονε δε και Σακάδας ο Αργεῖος ποιητὴν μελῶν τε και ελεγείων μεμελοποιημένων· ο δ' αὐτός και αυλητὴς αγαθός και τα Πύθια τρις νενικηκῶς αναέγραπται». (Πλουτ. Περί Μουσικῆς 1.134. c,8)
8. «...αν τις προς τους νοθεύοντας Λάσου του Ερμιονέως την άσιγμον ωδήν, ήτις επιγράφεται Κένταυροι και ο εις την Δήμητρα δε την εν Ερμιόνη ποιηθείς τῷ Λάσῳ ὕμνος άσιγμός εστι ως φησιν Ηρακλείδης ο Ποντικός εν τρίτῳ περί μουσικῆς, ον εστιν αρχή Δάματρα...». (Αθηναίου Δειπνοσοφισταί Χ455 d)
9. Φιλοκλέων: Λάσος ποτ' αντεδίδασκε και Σιμωνίδης έπειθ' ο Λάσος είπεν: Ολίγον μοι μέλει.
Γυναίκα αρτοπώλις: Αληθές ούτος; (Αριστοφάνης, Σφήκες στιχ. 1410)
10. «Λάσος δ' ο Ερμιονεύς εις την διθυραμβικήν αγωγήν μεταστήσας τους ρυθμούς, και τη των αυλών πολυφωνία κατακολουθήσας, πλείοσί τε φθόγγοις και διερριμένοις χρησάμενος, εις μετάθεσιν την προϋπάρχουσαν ήγαγεν μουσικήν» (Πλούταρχος, Περί μουσικῆς 1141 c). Ο Λάσος ο Ερμιονεύς πάλι, αφού μετέφερε τους ρυθμούς στην αγωγή των διθυράμβων ακολουθώντας ως γνώμονα το μεγάλο πλήθος των φθόγγων του αυλού διέσπειρε έτσι περισσότερους φθόγγους, μεταμόρφωσε τη μουσική που υπήρχε πριν απ' αυτόν. Ο όρος αγωγή έχει πολλές σημασίες. Μία απ' αυτές έχει να κάνει με την επιτάχυνση ή επιβράδυνση του ρυθμού ενός μουσικού κομματιού. Εδώ λοιπόν η φράση πρέπει να σημαίνει ότι ο Λάσος άλλαξε τη ρυθμική αγωγή.
11. Ο Ορφέας πρόσθεσε στην τετράχορδη λύρα που υπήρχε τότε, άλλες τρεις χορδές και την έκανε επτάχορδη για να έχει πλουσιότερα μελωδικά ακούσματα. Καλλιέργησε μάλιστα τον μύθο πως την

7/χορδη λύρα του τη χάρισε ο Θεός Ερμής χωρίς ωστόσο να γίνει πιστευτός. Οι αντίπαλοί του κάποια στιγμή τον σκότωσαν, τον κομμάτιασαν και τον πέταξαν στον Έβρο ποταμό που τα έφερε στη θάλασσα. Τα κύματα παρέσυραν το κεφάλι του με την 7/χορδη λύρα στη Λέσβο και από τότε το νησί αυτό έγινε η κοιτίδα της Μουσικής και της Λυρικής Ποίησης.

12. «Προστέθηκε δε ταις χοροστασίαις τους κύκλους των ψαλλόντων (χοροί ψαλτών) και επηύξησε τοις μέλεσι (μέλη) και τοις ρυθμοίς (ρυθμούς) προ την του κρείττονος υμνωδίαν. Ουδέ το θήλυ πόρρω των τοιούτων εστίν αλλά και ταύταις (ταις θηλείαις) εστί τινα μέλη συνεπηχούντα τοις μείζοσι χοροίς». (Μιχαήλ Ψελλός 1050 μ.Χ.)
13. «Ηρακλείδης δ' ο Ποντικός εν τρίτῳ περὶ Μουσικῆς οὐδ' ἀρμονίαν φησὶ δειν καλεῖσθαι τὴν Φρύγιον, καθάπερ οὐδέ τὴν Λύδιον, ἀρμονίας γὰρ εἶναι τρεῖς· τρία γὰρ καὶ γενέσθαι Ἑλλήνων γένη, Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἰωνες... Το δε των Αιολέων ήθος έχει το γαύρον και ογκώδες, έτι δε και υπόχαυνον· ...διόπερ έχουνσι το της υποδωρίου καλουμένης ἀρμονίας ήθος. Αὕτη γὰρ εστί, φησὶν ο Ηρακλείδης, ἣν ἐκάλουν Αἰολίδα, ὡς καὶ Λάσος ο Ερμιονεύς εν τῷ εἰς τὴν εν Ερμιόνι Δήμητρα Ὑμνῷ λέγων οὕτως». (Αθηναίου, Δειπνοσοφισταί XIV, 624 c,e)
14. Πινδάρου Ολ. 1.15, απ. 32 Επίχαρμος απ.91 Μ. L. WEST Αρχαία Ελληνική Μουσική Μεταφ. Στάθης Κομνηνός.
15. «...ταύτας δε τας συμφωνίας οι μεν από βαρών ηξίουν λαμβάνειν, οι δε από μεγεθών. Οι δε από κινήσεων και αριθμών, οι δε από αγγείων και μεγεθών Λάσος δε ο Ερμιονεύς ως φασί και οι περί τον Μεταποντίνον Ἴππασον Πυθαγορικών ἀνδρα συνέπεσθαι των κινήσεων τα τάχη και τας βραδυτήτας δι' ὧν αι συμφωνίαι εν

αριθμοίς ηγούμενος λόγους τοιούτους ελάμβανεν επ' αγγείων». (Θέων Σμυρν. σελ. 59,7)

16. Ἑρμιππος δ' εν τω περί των σοφών επτακαίδεκά φησιν, ων τους επτά άλλους άλλως αιρείσθαι είναι δε Σόλωνα, Θαλήν, Πιπτακόν, Βίαντα, Χίλωνα, (Μύσωνα), Κλεόβουλον, Περίανδρον, Ανάχαρσιν, Ακουσίλαον, Επιμενίδην, Λεώφαντον, Φερεκύδην, Αριστόδημον, Πυθαγόραν, Λάσον Χαρμαντίδου ή Σισυμβρίνου ή ως Αριστόξενος Χαβρίνου Ερμιονέα, Αναξαγόραν. (Διογένης Λαέρτιος «Βίοι φιλοσόφων» Α Θαλής στ.42)
17. «Λάσος...τινές δε τούτον συναριθμούσι τοις ζ'(7) σοφοίς αντί Περιάνδρου». (Σουΐδα s.v.)
18. «Λάσος...τους εριστικούς εισηγήσατο λόγους». (Suda S.V.)
19. «...πρώτος (Λάσος)...λόγων αγώνας εποiήσατο και σοφίσματα τοις πραγματοποιούσι προσήγαγε...και το νυν επιπόλαιον γένος των εριστικών εγέννησεν». (Διογένης Λαέρτιος IX 55 και IX 52)
20. «Ἐχοντες Ονομάκριτον, άνδρα Αθηναίον χρησιμολόγον τε και διαθέτην χρησμών των Μουσαίου, ανεβεβήκεσαν, την έχθρην προκαταλυσάμενοι ·εξηλάσθη γαρ υπό Ιππάρχου του Πεισιστράτου ο Ονομάκριτος εξ Αθηνέων, επ' αυτοφώρω αλούς υπό Λάσου του Ερμιονέος εμποιέων ες τα Μουσαίου χρησμόν ως αι επί Λήμνω επικείμεναι νήσοι αφανιζοίατο κατά της θαλάσσης». (Ηροδότου, Ιστορία. Ζ, 6)
21. Αριστοτέλη «Χρείαi» σωζόμενο απόσπασμα.
22. «Εοίκασιν οι αρχαίοι υπέρ του αριθμού των της Νιόβης παιδων μη συνάδειν αλλήλοις... Λάσος δε δις επτά λέγει» (Αιλιανός, Ποικ. Ιστορία XII 36) Ορισμένοι υποστήριζαν ότι τα παιδιά της Νιόβης ήσαν δώδεκα, έξι αγόρια και έξι κορίτσια. Επειδή, όμως, η Νιόβη υπερηφανεύτηκε ότι είχε περισσότερα από τη Λητώ, ο Απόλλων και η

Άρτεμις θανάτωσαν όλα τα παιδιά της και η Νιόβη από την απελπισία της κατέρρευσε.

23. «Αφυώς ζωγράφου λέγοντος αυτώ κωνιάσόν σου την οικίαν, ίνα αυτή ζωγραφίσω έφη...αλλά συ πρότερον αυτή ζωγράφισον, ίνα μετά ταύτα εγώ αυτή κονιάσω». (Αριστοτέλης, Χρείαι)
24. «...ος (Σκοπελίνος) την αυλητικήν διδάσκων τον Πίνδαρον, επεί είδε μείζονος έξεως όντα, παρέδωκε Λάσω τω Ερμιονεί μελοποιώ, παρ' ω την λυρικήν επαιδεύθη». ...ο οποίος(Σκοπελίνος) διδάσκοντας στον Πίνδαρο την αυλητική τέχνη διέκρινε τη μεγάλη του έφεση προς αυτή (τη Μουσική), τον σύστησε στον Λάσο τον Ερμιονέα που ήταν μουσικός και που κοντά του έμαθε τη λυρική ποίηση. (vita Thom. in Schol Pintl. p.4.12)
25. «...Τη δε φιλοτιμία πάντας υπερέβαλεν, ώστ' έτι μεν ων νέος και αφανής Επικλέα τον εξ Ερμίονος κιθαριστήν σπουδαζόμενον υπό των Αθηναίων εκλιπαρήσει μελετάν παρ' αυτώ, φιλοτιμούμενος πολλούς την οικίαν ζητείν και φοιτάν προς αυτόν...». «Κατά την φιλοδοξίαν υπερέβαινε τους πάντας (ο Θεμιστοκλής) εις βαθμόν ώστε, όταν ήτο νέος και άσημος παρεκάλεσε τον εξ Ερμιόνης Επικλέα, κιθαριστήν περιζήτητον εις τας Αθήνας, να μελετά πλησίον του, φιλοδοξών να ζητούν πολλοί την οικίαν του και να συχνάζουν εις αυτόν». (Πλουτάρχου, Θεμιστοκλής 5)
26. Οι κιθαριστές έπαιζαν κιθάρα χωρίς να τραγουδούν, ενώ οι κιθαρωδοί τραγουδούσαν και συνόδευαν το τραγούδι τους παίζοντας κιθάρα. Οι κιθαριστές έπαιρναν μέρος στους κιθαριστικούς νόμους (αγώνες). Η κιθάρα της αρχαιότητας έμοιαζε με τη λύρα, ήταν όμως όργανο πιο τελειοποιημένο. Στους προκλασικούς χρόνους η κιθάρα είχε τρεις ως επτά χορδές. Στον 6^ο αι. άλλη μία (8) και στον 5^ο αι. χρησιμοποιούσαν κιθάρες με 9,10,11

και 12 χορδές. Να σημειώσουμε επίσης ότι το Αθηναϊκό σύστημα αγωγής και εκπαίδευσης του 6^{ου} και 5^{ου} αιώνα απέδιδε στη Μουσική μεγάλη σημασία. Τη θεωρούσαν ως μάθηση που άρμοζε κατ' εξοχή σε ελεύθερους ανθρώπους και ήταν το ιδανικό μέσο ηθικής και πνευματικής μόρφωσης. Γι' αυτό από τα 7-15 χρόνια τα παιδιά διδάσκονταν το μάθημα της Μουσικής (φωνητική και ενόργανη). Τα όργανα που μάθαιναν ήσαν η λύρα και η κιθάρα.

27. Cs. g. D. J, 2564, 2602. Pomtos Berlin Ph. Noch 1912, 574. - R.E. σελ. 838.

- ❖ Στο βιβλίο διατηρήθηκε η ορθογραφία και η σύνταξη των κειμένων των πρωτότυπων έργων, που αναφέρονται στις πηγές μας.

Φωτογραφίες

- ❖ «Η Μουσική στην Αρχαία Ελλάδα», εξώφυλλου, ερυθρόμορφη παράσταση, από το διαδίκτυο.
- ❖ «Αυλητής σε ερυθρόμορφη παράσταση», από το ιστολόγιο www.archaiologia.gr
- ❖ «Κιθαρωδός σε μουσικό αγώνα στον ερυθρόμορφο αμφορέα», Μουσείο Λούβρου, από την Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη.
- ❖ «Αρίων ο Μυθημναίος», από τη βικιπαίδεια.
- ❖ «Ιωάννης Σακελλαρίδης», από το διαδίκτυο.
- ❖ «Πυθαγόρας και Αριστόξενος», από το διαδίκτυο.
- ❖ «Πίνδαρος», από το διαδίκτυο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές

- Αιλιανός, «Ποικίλ. Ιστορία XI 1, 36»,
- Άπαντα Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, Εκδόσεις Πάπυρος
- Αριστοτέλης, «Άπαντα»
- Αριστοφάνης, «Σφήκες» και «Ορνιθες»
- Αρχαία Ελληνική Γραμματεία, «Οι Έλληνες», Εκδ. Κάκτος
- Ηροδότου Ιστορία
- Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις, Βιβλίο 2 και 3, Κορινθιακά και Λακωνικά, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1976
- Πλούταρχος, «Βίοι παράλληλοι»
- Πλούταρχος, «Περί Μουσικής»
- LOEB CLASSICAL LIBRARY «ATHENAEUS IV (235) και VI (327) PLUTARCH'S-MORALIA XIV (428)

Λεξικά

- Βυζάντιος Στέφανος, «Εθνικά»
- Βυζαντίου Δ. Σκαρλάτου, «Λεξικόν επίτομον των εν τοις Έλλησι συγγραφεύσιν..., Αθήναις 1852»
- Ησύχιος, «Συναγωγή πασών λέξεων»
- Σούδα ή Σουΐδα, «Λεξικόν 10ος αι. μ.Χ.»
- Φιλοσοφικών αποφθεγμάτων απανθίσματα και Αγίων Πατέρων αποφθεγμάτων απανθίσματα
- Φώτιος, «Λεξικόν»

Βιβλία

- Ασπιώτης Στ. Νικόλαος, «Αρχαίοι Έλληνες Μουσικοί», Εκδ. Δαυλός, Αθήνα.
- Βασιλείου Β. Ιωάννης, «Η Ερμιονίς από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς», Εν Αθήναις 1907.
- Γκάτσος Αδρ. Βασίλειος, «Η των Ερμιονέων πόλις», Πειραιάς 1996.
- Ελληνική Δημιουργία, «Πίνδαρος», σειρά εννέα (9) άρθρων, Αθήνα
- Ησαΐας Αγγ. Ιωάννης, «Ιστορικές σελίδες του Δήμου Ερμιόνης», Αθήνα 2005.
- Καλογερόπουλος Τάκης, «Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής» Τόμος 3ος, Εκδ. Γιαλελή, Αθήνα 1998.
- Κοφινιώτης Ιωάννης, «Ιστορία του Άργους», εν Αθήναις 1892.
- Μιχαηλίδης Σόλων, «Εγκυκλοπαίδεια της Αρχαίας Ελληνικής Μουσικής», Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1982.
- Κωνσταντινίδης Ανέστης, «Λεξικόν κυρίων ονομάτων», Εκδ. Εκάτη, Αθήνα 1999.
- Παπανικολάου Α. Νίκος, «Έπου...», Εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2005.
- Παπαντωνίου - Παϊδούση Μικέ Γιόνα, «Η Ερμιονίδα ανά τους αιώνες», Αθήνα 1996.
- Παπαιοικονόμου – Κηπουργού Κατερίνα, «Η συμβολή της αρχαίας Αργολίδας στην ανάπτυξη της Μουσικής», Εκδ. Αργολικής Αρχαικής Βιβλιοθήκης, Άργος 2012.
- Σακελλαρίδης Θ. Ιωάννης, «Ύμνοι και Ωδαιί», Εκδ. Μιχ. Γαϊτάνου, Αθήναι 1952,
- Σπετσιώτης Μ. Γιάννης, «Μουσικοπαιδαγωγικές αναζητήσεις στα Πλατωνικά κείμενα», Περ. Ελληνοχριστιανική αγωγή, αρ. τ. 322, Δεκέμβριος 1984.

- Σπετσιώτης Μ. Γιάννης, «Από τους Κάρες στα μοιρολόγια της Ερμιόνης, Ιστότοποι Ερμιόνης 2019.
- Τολικά Ολυμπία, «Επίτομο Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό της Βυζαντινής Μουσικής» Ευρωπαϊκό Κέντρο Τέχνης, Αθήνα 1993.
- Τολικά Ολυμπία, «Παγκόσμιο Λεξικό της Μουσικής» Εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1999.
- Bergk Th., «Anthologia Lirika», Λειψία 1854.
- West L. M., «Αρχαία Ελληνική Μουσική», Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1999.

Στο βιβλίο περιγράφεται το αντάμωμα με τους λυρικούς ποιητές, τους διθυραμβοποιούς και τους μουσικούς της Ερμιόνης του 6^{ου} και του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Ξεχωριστή η συνάντηση, εκεί στην άκρη «του Μπιστιού», με τον μεγάλο Λάσο «γέννημα θρέμμα» της Ερμιόνης. Ο διάλογος μαζί του ήταν συναρπαστικός. Ήταν ένα ταξίδι στον πανάρχαιο πολιτισμό του τόπου μας!

Στρέψαμε, όμως, το βλέμμα και στους άλλους ποιητές - μουσικούς που γεννήθηκαν στην Ερμιόνη: Τον Επικλή και τον Κηκείδη, τον Κυδία και τον Θεόπομπο, τον Ευάγη, τον Πυθοκλή και τον Παντοκλή που στήριξαν το πολιτιστικό υπόβαθρο της Αρχαίας Ελλάδας.